

Friedrich Adolf Kittler

Systemy zápisu 1800/1900

(Aufschreibesysteme 1800/1900, 1984)

Kniha je rozdělena na části označené *1800* a *1900* (autor tak odkazuje k historickému zakotvení toho, co nazývá systémem zápisu); každá obsahuje úvod a tři kapitoly. Úvod I. části (11–33) nejprve na předejře Goethova *Fausta* ukazuje, jak se proměnil univerzitní systém zápisu a uchovávání informací, který neznal producenty ani konzumenty, nýbrž fungoval jako nekonečná cirkulace vědění (11). Tu právě kolem roku 1800 nahrazuje hermeneutický pohyb „překládání“ diskurzů s úběžným bodem v transcendentálním signifikátu, jehož povaha je objasněna v navazující kap. Hermeneutika, kterou Kittler představuje jako jedinečnou konspiraci filozofie a básnictví, vychází z aktu volného překladu (15), ani v ní však nechybí instance kontroly diskurzu. Tou se koncem 18. století namísto církve stává formující stát (*Bildungsstaat*) orientovaný na klasický ideál vzdělání; stát ustavuje prostor akademické a básnické svobody, sám je však pro hermeneutiku nedostupný. Vzniká aliance mezi státem a vzdělanci, platná po celé další století (26–33).

Kap. Mateřská ústa (35–86) se blíže zabývá transcendentálním signifikátem, jímž je v systému zápisu 1800 Žena — představa blízká lacanovskému¹ imagi matky. Kittler ukazuje, jak se s proměnou modelu rodiny mění i role matky, kolem roku 1800 již nejen vychovávající, ale i vyučující. Žena přivádí člověka k mluvě, tj. iniciuje přeměnu neartikulovaného přirozeného hlasu (*Naturlaut*) v řeč a zapsatelný diskurz (35, doloženo na příkladech z Goetha a romantické literatury). Rozborem dobové pedagogiky (37–47) autor dokládá, že matka se stává klíčovou instancí alfabetizace. V didaktice čtení se prosazuje primát mluveného jazyka: písmo je tak na svém vlastním poli likvidováno — oralizováno (41). Čtení podle Kittlera v tomto systému není percepce písma, ale hlasu mezi řádky, jenž vychází z transcendentálně

Práce předního německého teoretika médií provokativním způsobem obrací vztah mezi kulturou a médií záznamu a komunikace. Obsahy kulturních diskurzů, včetně humanitních věd a literárního psaní, jsou podle Kittlera bezprostředně předurčené technickým charakterem dobových médií.

¹ Srov. J. Lacan, *Le Séminaire, livre XX. Encore*, Paris 1975.

pojatého hlasu Ženy-Matky (45–47). Klíčovým výrazem systému zápisu 1800 je „ach“, jímž básník stvrzuje neartikulovatelnost duše. Jde o sebeoznačující „ne-slovo“ a akt minimální signifikace, z něhož — v souladu s dobovým organicismem a morfologií „kořene a augmentace“ — vzhází řeč, „Spr/ach/e“ (53–58). Logiku organického růstu jazyka i primát signifikátu opět potvrzují rozbory dobových učebnic (58–63), jež na místo memorování staví porozumivé čtení, a tak podle Kittlera budují hermeneutickou iluzi srozumitelnosti všech textů. Když pak literatura v dobově příznačném žánru románu formování (*Bildungsroman*) tematizuje proces alfabetizace, vrací se k počátku začlenění jedince do kultury, jejímž vrcholným výrazem je ona sama. V mateřské výuce si dítě spolu se čtením vštěpuje i nezapomenutelné působení mateřské lásky, což erotizuje jakoukoli další četbu (63–66). Jednotu a orientaci systému zápisu 1800 tedy podle Kittlera zakládá Matka jako singulární ideál a přirozenost Ženy (66); konkrétní ženy, které se vymykají předepsané funkci, jsou ze systému vytěšněny (78). Kittler ukazuje, že výchova k hermeneutickému rozumění je v posledku delegována státem, jež ji chápe jako součást formování úředníků (67–84). I tak ale platí, že matka v prvotní výchově zakládá podmínky bytí člověkem, a má tak pro jeho další kulturní zkušenost „transcendentální působnost“ (71). Polarita rolí pohlaví v systému se kryje s mediální opozicí písmo—hlas: na jedné straně pře(de)pisující úředník, na druhé žena-matka, jež nepíše, ale jako učitelka i sexuální objekt podněcuje etablování diskurzů (84).

Kap. Řečové kanály (87–152) definuje literární psaní v systému zápisu 1800 jako propojování a redistribuci diskurzů (87). Vzájemnou přeložitelnost diskurzů zaručuje sémanticky primát signifikátu, syntakticky jednotný styl, pragmaticky jednotný adresát: lidstvo, čtenářstvo (89). Na Novalisově *Jindřichovi z Ofterdingen* autor ukazuje, že v rámci systému 1800 je láska, synonymní s poezií, považována za pra-diskurz (91) zastřešující všeobecnou přeložitelnost; sám je němý a neartikulovaný, v posledku je ale předmětem každého překladu. Výkladem *Zlatého hrnce* E. T. A. Hoffmanna se Kittler snaží doložit, že diskurz poezie překlene pole mezi mateřskou oralitou a úředním jazykem, tj. „nepřeložitelným“ počátkem a univerzální cirkulací (95–133). Dále se zabývá pojetím písma samotného. Systém zápisu 1800 chápe psané slovo jako jednotu organicky vyrůstající z geometrických prafenoménů (doloženo na dobové didaktice psaní, 99–104). Důležitým technickým prvkem systému je typografie, jež v této době optimalizuje tvary písem i tisk za účelem co nejsnazšího čtení. To podle Kittlera jen potvrzuje, že písmo jako materiální nosič je odsouváno do pozadí ve prospěch vytvoření iluze bezprostřední

přítomnosti toho, co je „nad písmem“ halucinováno jako audiovizuální erotické fantazma čtenáře. Hermeneutické čtení je přitom umožněno mediálním posunem: matka-učitelka neposouvá do zorného pole dítěte grafémy, nýbrž přivádí k jeho sluchu ideální hlásky (117). Ideál člověka v systému zápisu 1800 ztělesňuje muž-úředník-básník vládnoucí organicky souvislým mluveným i psaným slovem, který v hermeneutickém čtení a volném překladu naslouchá imaginárnímu hlasu mateřské orality (124). Básníci sice jsou spojenci státu (a kolem roku 1800 většinou i jeho úředníky), na rovině osobní zkušenosti ale literatura pracuje proti byrokratizaci člověka, ústící v onanii neukojitelného zápisu odcizeného od svého počátku (126). Kompetence čtení a psaní jsou poprvé v historii automatizovány a pevně spojeny (134). Vlastním materiálem poezie není řeč nebo písmo, ale fantazie (*Einbildungskraft*), jež je sama výslednicí technik alfabetyzace, „efektem slabikáře“ (*Fibeleffekt*, 141). Díky spojení alfabetyzace s názornou výukou a mateřskou oralitou je poezie poprvé suplementem všech dalších médií (142). Romantické pojetí univerzální progresivní poezie tudíž vystihuje poezii celé epochy: z hlediska sémantického překládá nejrůznější diskurzy do mateřské orality, z hlediska pragmatiky posouvá čtenáře mezi autory (152).

Kap. Přípitek² (153–211) se vrací k roli ženy, jež stojí na jednom okraji systému zápisu 1800 jako Žena-Matka, na druhém jako plurál čtenářek. Zatímco mužský čtenář je „čtenářem pokračujícím v psaní“, role čtenářek se realizuje pouhou konzumací; ženy jsou nositelkami vkusu, nikoli tvůrčí síly. Úlohou čtenářky je propůjčovat transcendentální signifikaci poezie konkrétní referenci: do pozice Ženy v díle projektuje čtenářka ženu (sebe), do hrdiny autora, do zbožněného autora muže (Kittler dokládá vztahem současnic ke Goethovi, 153–165), a konkretizuje tak hermeneutický ideál srozumitelnosti výkladem všech detailů — vztažením na sebe (160). S alfabetyzací přichází i fenomén konzumní závislosti na čtení (*Lesesucht*), jejíž léčba spočívá dle dobových textů v opakovaném čtení až k „nezapomenutelnosti“ klasických děl (171–178). Dynamický systém zápisu stabilizuje kanonická osa (rozvoj žánru čítanek); před „rajskou“ parálzou jej chrání absence „Goethovy goethovské čítanky“ jako koncentrovaného výrazu kánonu (184), vybaveného absolutní autoritou klasika. Kittler analyzuje nejen čítanky, ale celý vzdělávací systém: univerzity jsou místem produktivního psaní, bez něhož se obejde učenec (*gelehrt*), ne však vzdělanec (*gebildet*). Jeho nástrojem je definitivně němčina, považovaná za přirozený orgán rozumu a fantazie (184), metodou je volné psaní (189). V centru systému tedy píše „úplný člověk pro úplného člověka“ a kříží se poezie s filozofií v interpretaci pojaté jako čtení poučené

² Název odkazuje na Goethův přípitek Hegelovi: „Dem Absoluten / empfiehlt sich / schönstens / zu freundlicher Aufnahme / das Urphänomen.“ Kittler jej chápe jako zkratku „kspirace“ básnictví a filozofie v systému 1800.

o nevyčerpatelnosti signifikátu (193). Psaní je sice chápáno jako činnost završující status člověka, ale fakticky cirkuluje pouze mezi muži: pro systém zápisu 1800 tedy platí „homosexualita“³ filozofie a básnictví (210).

II. část knihy, *1900*, v úvodu (215–248) představuje Friedricha Nietzscheho jako emblém zlomu mezi systémy zápisu. Matka je nahrazována plurálem žen, ztělesněný alfabatismus technickými médii a filozofie demontáží řeči (215). Systém zápisu 1800 se v tomto světle jeví jako totální výchovný svět neutralizující specifické diskurzní efekty. Hermeneutické čtení coby okamžité přepisování je v systému 1900 nahrazováno „intransitivním psaním“, dosvědčujícím, že řeč není jen kanál distribuce, ale neredukovatelné faktum (219–225). Systém zápisu 1900 nestaví na jednotě funkcí produkce, distribuce a konzumace. Na místo kontinua organického rozvoje řeči z neartikulovaného signifikátu nastupuje princip diference a diferenciacce měřitelných funkcí, nervových podnětů a reakcí, signifikátů a signifikantů (226n). Psané slovo již není kompaktním slovem-obrazem (*Wortbild*), ale geometrickou konstelací diskrétních jednotek; samo psaní se stává psacím strojem (234, 242).

Kap. Velké Lalulá (249–319) vychází z Kittlerovy teze, že „diskurzy jsou v systému zápisu 1900 výstupy generátorů náhodných dat“ (249). Dobové výzkumy paměti, lokalizace center řeči v mozku, zkoumání řečových poruch, tj. namnoze metody, které skrze sledování měřitelných psychofyzických deficitů izolují a „měří“ kulturní techniky, vedou nejen k rozložení těla, jež se jeví jako aparát samočinné artikulace řeči, nýbrž ve výsledku i k rozpadu diskurzů i řeči na jednotlivé parametry (249–276). Tomuto procesu odpovídá zlom v literárních programech (symbolismus, naturalismus, Filippo Tommaso Marinetti) i v tvůrčí praxi zaměřené na materialitu řeči (Christian Morgenstern, expresionismus). Literatura usiluje o „zapsání písma“ (*Schrift aufzuschreiben*, 255) a stává se uměním jazykové kombinatoriky. „Velké Lalulá“ pak ale také znamená, že „řeč je na začátku a na konci blábol“ (257) či nediferencované „šumění“ (278), jež zaujímají dřívější pozici neartikulovaného Počátku. Kittler dále ukazuje, že film, gramofon i psací stroj jen implementují koncepty psychofyziky lidského těla: až experimentální demontáž vnímání a produkce umožnila technickou syntézu a simulaci. Písmo už není synonymem seriálního záznamu dat, fixací symbolického a fantazma imaginárního střídá precizní technický záznam reálného (276n, 287).⁴ I zde technická vybavenost diskurzu určuje jeho povahu (281): gramofon vyprazdňuje slovo zaměřením na fyziologickou realitu hlasu, film zplošňuje imaginární rozměr řeči zobrazením jednoznačné reference (297). Nová média umožňují jednoznačnou identifikaci a kontrolu a převádějí

3 Termín Kittler patrně, byť bez udání zdroje, přejímá z výkladu → Luce Irigarayové o „pohlaví, které není jedno“ (*Ce Sexe qui n'est pas un*, Paris 1977).

4 Kittler přejímá Lacanovu terminologickou triádu symbolické–reálné–imaginární.

imaginární obraz jedince v pozitivitu. Ohlašují tak podle Kittlera nejen „smrt autora“, ale i „smrt Člověka“: v centru systému zápisu nemůže stát zároveň Člověk i zápis (286). Naivita odkazující dříve k nevyslovitelné duši je vymýcena „konstruktéry automatů“ a nakonec vystřídána naivitou útěku před myšlenkou (*Gedankenflucht*). Tezi → Waltera Benjamina, že film produkuje difuzi namísto fixace obrazu, vztahuje Kittler na dobová média obecně (288–290). Literatura pak má dvě možnosti: sloužit médiím (scénáře atp.), nebo vyklidit pole imaginace a záznamu reality a soustředit se na oblast symbolu. Mění se tedy funkce literární řeči.

V kap. Rébus (321–419) postuluje Kittler nepřeložitelnost médií. Připouští jen mediální transpozici jako destruktivní projekci konstelace prvků z jednoho média na druhé. Literární řeč od naturalismu po avantgardu je „věcí“ (*res*) i rébusem v ohnisku konkurence mezi kódujícím autorem a dekodujícím interpretem (321–329). Druhem transpozice je i psychoanalýza, jejíž metoda se blíží psychofyzice a strukturní lingvistice: izolací a rozborem řetězce diskrétních prvků likviduje Freudův *Výklad snů* vlastní předmět — sen jako kontinuum imaginativní „pra-kaše“ (*Urbrei*, 329n). Likvidace „vnitřní perspektivy“ subjektu ve prospěch systému jazyka platí pro vědu od psychoanalýzy po strukturální antropologii, naopak média filmu a gramofonu podle Kittlera zaznamenávají i „nevědomé nevědomého“ (335). Spisovatel, jehož vzorem je Daniel Paul Schreber (353n), popisující svou duševní nemoc, zkoumá vlastní duševní procesy podobně jako psychoanalytik, s ohledem na diferenci, na abnormální a „nesmyslné“. Vlastním předmětem literatury tak je šílenství, podléhající jazykovému vytěžení, „exhausci“ (*Exhaustion*, 361). Na rozdíl od psychoanalýzy je ale literatura simulakrem šílenství (368), psaní nejen vytěžuje, ale simuluje neartikulované (Kittler to dokládá texty Gottfrieda Benny a Rainera Marii Rilky, 379–389). Neodpovídá-li dále čtenář ideálu alfabetyzace, ale je vždy již částečným analfabetem stíženým dysfunkcemi řeči a paměti, stává se podle Kittlera sémantické zhuštění takřka nemožným: s Proustovým *Hledáním ztraceného času* proto přichází literatura analýzy v reálném čase (*Echtzeitanalyse*, 394). Texty Franze Kafky, tematizující materialitu informačních kanálů, zase ukazují rozpad monopolu smyslu a partikularizaci systému, kde úředník již je specificky (ne)funkčním „zaměstnancem diskurzu“ (*Diskursangestellter*, 406n).

Poslední kap. Obětování dámy (421–446) shrnuje proměnu role ženy, která vstupuje do systému zápisu 1900 jako plurál žen s množstvím rolí. Paušální genderová polarizace systému pro tuto dobu dle Kittlera již není možná. S tím souvisí desexualizace obrazu ženy a přístup k univerzitnímu vzdělání, tedy i k pozicím programátorů systému. Jednou z rolí, pro systém klíčovou,

je písarka. Redukce člověka na specifickou funkci a splnutí s technikou platí v tomto systému obecně, zde ale takřka výlučně ženy zaujímají pozici aktivního rozhraní systému zápisu: Remington mění jejich handicap v rukopisné alfabetizaci ve výhodu (426–436). Paradoxním příkladem je pro Kittlera role písarky (dopisů), do níž Kafka vykazuje snoubenku Felice (437n). Doslov vydání z roku 2003 (501–504) opakuje některé teze a zasazuje práci do kontextu teorie literatury a médií.

F. A. Kittler patřil od konce 70. let k průkopníkům germanistické recepce poststrukturalismu, hlavně však je jedním ze zakladatelů teorie médií a vedle Norberta Bolze a Georga Christopa Tholena patří k jejím německým klasikům. Jeho koncepty kriticky rozvíjejí Bernhard Siegert nebo Wolfgang Ernst; o bohatou recepci v USA se zasloužili Samuel Weber či David Wellbery. Kniha je stěžejním textem Kittlerovy „archeologie médií“⁵, v níž autor navazuje na → Foucaultovu analýzu diskurzu, → Lacanovu psychoanalýzu a → Derridovu kritiku metafyziky; revizi podrobuje teorii médií → Herberta Marshalla McLuhana. Stejně jako Foucaulta zajímá Kittlera mocenský a sexuální rozměr diskurzů, vytýká mu však přehlížení jejich technických podmínek. Od Lacana přejímá např. model struktury subjektu (imaginární–reálné–symbolické), který historizuje a aplikuje na předměty „zápisů“ v kultuře. Kittlerův výklad lze číst jako korekci McLuhanova konceptu „galaxie Gutenberg“, končící éry dominance knihy, a zejména jako návaznou analýzu dalšího vývoje médií. Myšlenku, že obsahem sdělení je samo médium, nachází u Nietzscheho, Benjamina a McLuhana a vztahuje ji na technický charakter médií; mluví o mediálním „antropologickém apriori“⁶. Principy médií jsou sice historicky odvozeny od konceptů zpracování dat v lidském těle, nejsou však jeho extenzemi (jak tvrdí McLuhan), nýbrž jsou autonomní a sledují „logiku eskalace“, která nakonec člověka i kulturu písma nechává daleko za sebou.⁷

Systémy zápisu (*Aufschreibesysteme*)⁸ nazývá Kittler „sítě techniky a institucí, umožňující dané kultuře získávání, ukládání a správu dat pro ni relevantních“ (501),⁹ včetně forem stanovení podmínek a cílů zápisu (v systému vzdělávání, rolí státu atp.). Kultura tedy je především určitou technikou zpracování dat. Zároveň hlavní prvky systému zápisu 1800 jsou alfabetizace, koncepty autorství a hermeneutického čtení, automatické propojení čtení a psaní, primát smyslu před signifikantem, přichází kolem roku 1900 decentralizace funkcí řeči, obrat od sdělení k médium samotnému. Kittler nezkoumá „přístrojové“ předpoklady diskurzů v běžném smyslu, ale i pedagogické, terapeutické nebo politické techniky, jež utvářejí podmínky poznání a zápisu. Platí ale, že

5 Tak označuje svůj přístup W. Ernst, na Kittlera jej vztahuje F. Hartmann, srov. týž, Friedrich Kittler, *Information Philosophie* 1997, č. 4, s. 42.

6 *Gramophone, Film, Typewriter*, Berlin 1986, s. 167.

7 *Geschichte der Kommunikationsmedien*, in: J. Huber – A. M. Müller (eds.), *Raum und Verfahren*, Basel – Frankfurt 1993, s. 188.

8 Příznačné je, že definici tohoto stěžejního pojmu Kittler nabízí až v dosloveh k dalším vydáním knihy.

9 Srov. F. A. Kittler, *Über Aufschreibesysteme*, *Mitteilungen des Deutschen Germanistenverbandes* 1986, č. 3, s. 3–8.

takto pojaté technologie či „obvody“ jsou vlastním subjektem dějin kultury. V dalším vývoji médií 20. století vidí Kittler unifikační tendenci, přičemž digitalizace ruší všechny diference a vede k nekonečné cirkulaci dat v „totálním mediálním svazku“ (*totaler Medienverbund*).¹⁰ Autonomie médií se radikalizuje: v počítači se procesy čtení a zápisu od člověka osamostatňují.

V bouřlivě diskutované habilitační práci¹¹ mění Kittler paradigma literární vědy nejen vymezením jejího předmětu, ale i odklonem od metodologie založené na hermeneutice. Místo „dějin ducha“ (*Geistesgeschichte*) preferuje „momentky“ (*Momentaufnahmen*) zachycující mediální konstelace v daných obdobích. Jádrem humanitního bádání přitom nemá být hermeneutika intencí a pocitů, nýbrž odhalení struktur kulturního „hardwaru“. Kittlerův mediální apriorismus tak ukázal nový pohled na literaturu a dějiny kultury, jakkoli jde o pohled dehumanizující.

Vydání

Aufschreibesysteme 1800/1900, München 1984, 1987, 1995 (přepřac. vyd.), 2003 (z tohoto vyd. citováno). *Discourse Networks 1800/1900*, Stanford 1990, 2007.

Literatura

T. Sebastian, Technology Romanticized — F. Kittler's Discourse Networks, *MLN* 1990, č. 3, s. 583–595. D. Wellbery, Post-Hermeneutic Criticism, in: F. Kittler, *Discourse Networks 1800/1900*, Stanford 1990, s. 6–33. G. Winthrop-Young, 1800/1900, *MLN* 1990, č. 3, s. 583–595. F. Hartmann, Friedrich Kittler, *Informations Philosophie* 1997, č. 4, s. 40–44. A. Spahr, Die Technizität der Texte — F. Kittler, in: týž — D. Kloock (eds.), *Medientheorien*, München 1997, s. 165–203. A. Nünning (ed.), *Metzler Lexikon Literatur- und Kulturtheorie*, Stuttgart 2001 (č. 2006, s. 377–378). H. Schanze (ed.), *Metzler Lexikon Medientheorie/Medienwissenschaft*, Stuttgart 2002, s. 12n, 162n. G. Winthrop-Young, *Friedrich Kittler zur Einführung*, Hamburg 2005. *Theory, Culture and Society* 2006, č. 7–8 (December — speciální číslo věnované F. A. K.). Ch. Weinberger, Das kalte Modell von Struktur, *Zeitschrift für Medienwissenschaft* 2009, č. 1, s. 93–102 [rozhovor s F. A. K.].

¹⁰ *Grammophone, Film, Typewriter*, cit. dílo, s. 8.

¹¹ Věcnou kritiku shrnuje T. Sebastian, Technology Romanticized — Friedrich Kittler's Discourse Networks, *MLN* 1990, č. 3, s. 583–595.

Friedrich Adolf Kittler (1943–2011)

Německý literární vědec a teoretik médií, ovlivněný především Michelelem Foucaultem, Jacquesem Lacanem a Marshalllem McLuhanem. V r. 1984 se habilitoval prací *Aufschreibesysteme*

1800/1900 (1984), od r. 1987 působil jako profesor německé literatury v Bochumi, od r. 1993 jako profesor estetiky a dějin médií na Humboldtově univerzitě v Berlíně, od r. 2001 pak v tamějším Hermann von Helmholtz Zentrum für Kulturtechnik. V r. 1993 mu byla udělena cena Medienkunstpreis Centra pro umění a mediální technologie v Karlsruhe. Byl jedním z prvních propagátorů poststrukturalismu v Německu (ed. sborníku *Austreibung des Geistes aus den Geisteswissenschaften. Programme des Poststrukturalismus*, 1980). Další díla: *Gramophone, Film, Typewriter* (1986), *Draculas Vermächtnis. Technische Schriften* (1993), *Nietzsche — Politik des Eigennamens* (2000, s J. Derridou), *Eine Kulturgeschichte der Kulturwissenschaft* (2000), *Optische Medien* (2002), *Das Nahen der Götter vorbereiten* (2011).

/šz/